

Α. ΑΦΗΓΗΤΗΣ

Είναι γενικά αποδεκτό ότι **ο αφηγητής της ιστορίας δεν ταυτίζεται με τον συγγραφέα** (με εξαίρεση τα απομνημονεύματα, το ημερολόγιο και την αυτοβιογραφία). Ο αφηγητής είναι ένα **πλασματικό πρόσωπο**, δημιουργημένο του συγγραφέα, διαμεσολαβητής ανάμεσα στον συγγραφέα και τον αναγνώστη, ανεξάρτητα από τα πρόσωπα της αφήγησης και από το αν παίρνει μέρος στην αφήγηση. Αυτός, δηλαδή, που μιλά στην αφήγηση δεν ταυτίζεται με εκείνον που γράφει στη ζωή: **ο συγγραφέας** είναι ένα ιστορικό δεδομένο, ένα **υπαρκτό πρόσωπο** που ανήκει στον πραγματικό κόσμο και εκπέμπει μια πλαστή ιστορία προς ένα άλλο υπαρκτό πρόσωπο, τον αναγνώστη: από την άλλη πλευρά, **ο αφηγητής** αποτελεί **μέλος του μυθοπλαστικού κόσμου του κειμένου** και απευθύνεται σε ένα άλλο μέλος αυτού του κόσμου, το λεγόμενο αποδέκτη της αφήγησης.

Σχετικά με τον αφηγητή υπάρχει μια σαφής διάκριση με **κριτήριο τη συμμετοχή του ή μη** στην ιστορία την οποία αφηγείται. Έτσι έχουμε τις δυο μεγάλες κατηγορίες αφηγητών:

- α. τον δραματοποιημένο αφηγητή** που είναι ένα από τα πρόσωπα της ιστορίας (το βασικό ή κάποιο από τα δευτερεύοντα). Συνήθως αφηγείται σε πρώτο γραμματικό πρόσωπο και
- β. τον μη δραματοποιημένο ή απρόσωπο αφηγητή** που αφηγείται σε τρίτο γραμματικό πρόσωπο.

Την πιο ουσιαστική αλλά και την πιο πλήρη μελέτη του αφηγητή την οφείλουμε στο Γάλλο αφηγηματολόγο Gérard Genette, ο οποίος αποφάσισε να ταξινομήσει τους αφηγητές με βάση **δύο κριτήρια**: τη **συμμετοχή** τους στην ιστορία που αφηγούνται και το **αφηγηματικό επίπεδο** όπου ανήκουν. Σύμφωνα με το **πρώτο κριτήριο**, υπάρχουν οι **ομοδιηγητικοί** αφηγητές, που **συμμετέχουν** στην ιστορία την οποία αφηγούνται είτε ως πρωταγωνιστές (**αυτοδιηγητικές** αφηγήσεις) είτε ως παρατηρητές και αυτόπτες μάρτυρες, και οι **ετεροδιηγητικοί** αφηγητές, οι οποίοι **δεν έχουν καμία συμμετοχή** στην ιστορία που αφηγούνται. Σύμφωνα με το **δεύτερο κριτήριο**, οι αφηγητές είναι **εξωδιηγητικοί** ή **ενδοδιηγητικοί**. Με βάση το συνδυασμό των δύο αυτών κριτηρίων, λέει ο Genette, προκύπτουν οι παρακάτω τέσσερις βασικοί τύποι αφηγητή:

- α. Ο εξωδιηγητικός – ετεροδιηγητικός¹ τύπος**: πρόκειται για έναν αφηγητή ο οποίος αφηγείται μιαν ιστορία στην οποία δε μετέχει. Παράδειγμα: ο Όμηρος (δηλαδή ο αφηγητής της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*).
- β. Ο εξωδιηγητικός – ομοδιηγητικός τύπος**: πρόκειται για έναν αφηγητή ο οποίος διηγείται την ιστορία του. Παράδειγμα αυτού του τύπου αποτελούν όλες οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις.
- γ. Ο ενδοδιηγητικός – ετεροδιηγητικός τύπος**: πρόκειται για έναν αφηγητή ο οποίος δε μετέχει στην ιστορία που αφηγείται. Παράδειγμα: η Σεχραζάτ (*Χίλιες και μία νύχτες*), πρόσωπο της κύριας ιστορίας, απουσιάζει από τις δευτερεύουσες ιστορίες που αφηγείται.
- δ. Ο ενδοδιηγητικός – ομοδιηγητικός τύπος**: πρόκειται για έναν αφηγητή ο οποίος αφηγείται την ιστορία του. Παράδειγμα: ο Οδυσσεύς στις ραψωδίες θ έως μ.

¹ Στην περίπτωση αυτή ο συγγραφέας αναθέτει την αφήγηση σε πρόσωπο ξένο προς την ιστορία, την οποία παρουσιάζει σε τρίτο πρόσωπο (τριτοπρόσωπη αφήγηση). Ονομάζεται, ιδιαίτερα, «**παντογνώστης αφηγητής**» (ή «**αφηγητής – Θεός**») αυτός που βρίσκεται παντού και πάντοτε και γνωρίζει τα πάντα, ακόμα και τις πιο απόκρυφες σκέψεις των προσώπων της αφήγησης.

Β. ΟΠΤΙΚΗ ΓΩΝΙΑ – ΕΣΤΙΑΣΗ

Ένα ζήτημα που θα πρέπει να εξεταστεί παράλληλα με τον αφηγητή, είναι αυτό της αφηγηματικής σκοπιάς ή προοπτικής: της οπτικής γωνίας, δηλαδή, από την οποία γίνεται η αφήγηση. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα περίπλοκο ζήτημα, που οι πρώτες απόπειρες για την προσέγγισή του χρονολογούνται ήδη από την αρχαιότητα. Συγκεκριμένα, στον πιο διάσημο ίσως πλατωνικό διάλογο, την *Πολιτεία*, ο Σωκράτης αναφέρει κάποια στιγμή δύο τρόπους με τους οποίους μπορεί να παρουσιαστεί ο λόγος: ο πρώτος τρόπος είναι η «διήγησις», κατά την οποία ομιλητής είναι ο ίδιος ο ποιητής και όλες οι άλλες φωνές αφομοιώνονται από το δικό του γλωσσικό ιδίωμα· ο δεύτερος τρόπος είναι η «μίμησις», όπου ο ποιητής προσπαθεί να δημιουργήσει την ψευδαίσθηση ότι δεν είναι εκείνος που μιλά αλλά οι ίδιοι οι ήρωες του.

Η αφηγηματολογική θεωρία του αιώνα μας επανέφερε στο προσκήνιο την πλατωνική αυτή άποψη. Πράγματι, η διάκριση μεταξύ «λέγω» (telling) και «δείχνω» («showing»), την οποία εισήγαγε στη θεωρία της λογοτεχνίας ο Βρετανός συγγραφέας και κριτικός Henry James, προέρχεται σαφώς απ' την αντίστοιχη αρχαιοελληνική θεώρηση. Μέχρι και τη δεκαετία του 1960, όλοι οι θεωρητικοί της αφήγησης στηρίζονταν σ' αυτή τη θεώρηση του Henry James. Όλες οι σχετικές κατηγορίες που χρησιμοποίησε η αγγλοσαξωνική κριτική αμφισβητήθηκαν από ορισμένους θεωρητικούς (Genette κ.ά.), γιατί παρατήρησαν ότι το πρόσωπο του οποίου η οπτική γωνία κατευθύνει την αφηγηματική προοπτική μπορεί να είναι διαφορετικό από το πρόσωπο που αφηγείται. Αυτό που τελικά προτείνει ο Genette, είναι η έννοια της «εστίασης»: το πρόσωπο μέσα από το οποίο εστιάζεται η ιστορία που παρακολουθούμε, δε συμπίπτει απαραίτητα με τον αφηγητή. Συγκεκριμένα, ο Genette διακρίνει τρεις βασικές περιπτώσεις:

α. Αφήγηση χωρίς εστίαση ή με μηδενική εστίαση: στην περίπτωση αυτή, δεν υπάρχουν όρια ή εμπόδια στην πληροφόρηση του αναγνώστη, σχετικά με τις σκέψεις των αφηγηματικών προσώπων και τα γεγονότα. Ο αφηγητής – παντογνώστης γνωρίζει, ή μάλλον λέει, περισσότερα από όσα ξέρει οποιοσδήποτε από τους ήρωες.

β. Αφήγηση με εσωτερική εστίαση: στην περίπτωση αυτή, η θέαση είναι περιορισμένη και συνήθως ανήκει σε έναν από τους χαρακτήρες του έργου. Πιο αναλυτικά, η εσωτερική εστίαση υποδιαιρείται σε «σταθερή», όπου το σύνολο της αφηγηματικής πληροφορίας περνά από ένα μόνο ήρωα, σε «μεταβλητή», όπου οι ήρωες που εστιάζουν εναλλάσσονται, και, τέλος, σε «πολλαπλή», όπου παρακολουθούμε το ίδιο γεγονός μέσα από τα μάτια πολλών διαφορετικών ηρώων.

γ. Αφήγηση με εξωτερική εστίαση: ο ήρωας δρα μπροστά στα μάτια του αναγνώστη, χωρίς ο τελευταίος να έχει πρόσβαση στις σκέψεις ή τα συναισθήματα του ήρωα. Ο αφηγητής λέει πολύ λιγότερα από όσα γνωρίζουν τα πρόσωπα της ιστορίας, τα οποία εμφανίζονται να δρουν μπροστά στα μάτια του αναγνώστη (ή θεατή) χωρίς να ξέρει τις προθέσεις και τα αισθήματά τους (έργα μυστηρίου, αστυνομικές, κινηματογραφικές ταινίες τρόμου κ.ά.).

Ο Genette ολοκληρώνει την τυπολογία του διευκρινίζοντας ότι στην ουσία η εστίαση δεν είναι ποτέ σταθερή σ' ένα εκτενές αφηγηματικό κείμενο, με εξαίρεση ίσως κάποιες ακραίες περιπτώσεις νεοτερικών ή πρωτοποριακών έργων. Σε κάθε κείμενο, όμως, υπάρχει ένα είδος εστίασης που κυριαρχεί και σε συγκεκριμένα σημεία παραβιάζεται. Ο Genette ονομάζει το φαινόμενο αυτό «εναλλαγές στην εστίαση».

Γ. ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟΙ ΤΡΟΠΟΙ

Όταν μελετούμε ένα λογοτεχνικό έργο – πεζό ή έμμετρο – είναι πολύ χρήσιμο να προσδιορίζουμε με ακρίβεια κάθε φορά την ταυτότητα του αφηγητή, να αναγνωρίζουμε δηλαδή το πρόσωπο που μιλάει σε κάθε περίπτωση. Με αυτόν τον τρόπο θα παρατηρούμε την **οπτική γωνία** από την οποία εξετάζεται ένα ζήτημα και θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε το νόημα του λογοτεχνικού έργου που μελετούμε.

Τις βασικές διακρίσεις σχετικά με την αφηγηματική ποίηση έκαναν ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Οι όροι **διήγησις** ή **απαγγελία** και **μίμησις**, τους οποίους χρησιμοποίησαν οι δύο φιλόσοφοι (Πλάτωνας *Πολιτεία Γ*, 392d-394b και Αριστοτέλης *Ποιητική* 1448a, 20-24) δεν ισχύουν μόνον για την ποίηση αλλά και για την πεζογραφία. Στη **διήγησις** υπάρχει ένας αφηγητής που αφηγείται κάποια ιστορία με τη δική του φωνή. Στη **μίμησις** προσποιείται τη φωνή άλλου ή άλλων πλαστών προσώπων και αφηγείται με αυτή ή δημιουργεί ένα μεικτό τρόπο, όπου η βασική φωνή είναι του αφηγητή, αλλά κατά καιρούς παρεμβάλλονται άλλες φωνές που εισάγονται αυτολεξεί. Η μίμησις δημιουργεί στο δράμα ή στο διήγημα και το μυθιστόρημα το διάλογο και, αν πρόκειται να παρασταθεί μια μόνο φωνή, το δραματικό μονόλογο (όπως π.χ. οι μονόλογοι στο δράμα).

Ας εξετάσουμε τώρα πιο λεπτομερειακά τις περιπτώσεις όπου έχουμε διήγησις και μίμησις στην πεζογραφία.

α. Διήγησις: σ' αυτή ακούμε την ιστορία από μια **απρόσωπη φωνή**, δηλαδή από κάποιον αφηγητή που **έχει αφομοιώσει** στο λόγο του όλες τις άλλες φωνές που περιέχονται στην αφηγηματική του ύλη, αποκλείοντας την αυτολεξεί αναφορά στο λόγο των άλλων προσώπων· η φράση π.χ. «Ο Κώστας είπε: Θέλω...» θα πλαγιάσει στη διήγησις και θα γίνει: «Ο Κώστας είπε ότι θέλει...». Στην περίπτωση δηλαδή αυτή ο πεζογράφος αφηγείται την ιστορία σε τρίτο πρόσωπο από την οπτική γωνία ενός **παντογνώστη παρατηρητή**, που τα βλέπει όλα, ακόμη και τις σκέψεις των ανθρώπων.

β. Μίμησις: Μίμησις έχουμε στις ακόλουθες **τρεις** περιπτώσεις:

1. Όταν αφηγείται ένα πλαστό πρόσωπο, δηλαδή φανταστικό, συνηθέστερα σε **πρώτο πρόσωπο**. Το πλεονέκτημα της αφήγησης σε πρώτο πρόσωπο είναι ότι χαρίζει στο λόγο του αφηγητή αμεσότητα. Ακόμη ο λόγος του έχει τη δύναμη της προσωπικής μαρτυρίας.

2. Μεικτός τρόπος: σ' αυτόν υπάρχει ένας αφηγητής (είτε απρόσωπος είτε πλαστός), αλλά η αφήγησή του διακόπτεται με την παρεμβολή άλλων προσώπων που **διαλέγονται σε ευθύ λόγο**. Έχουμε δηλαδή **συνδυασμό αφήγησης και διαλόγου**. Αυτό το βλέπουμε στα περισσότερα διηγήματα και στο μυθιστόρημα.

3. Διάλογος: εδώ απουσιάζει εντελώς ο αφηγητής. Είναι μια τεχνική καθαρά **θεατρική**. Χρησιμοποιείται όμως κάποτε και στο σύγχρονο διήγημα.

Εκτός από τους παραπάνω βασικούς αφηγηματικούς τρόπους, μπορούμε να επισημάνουμε και τους εξής:

α. Περιγραφή: η αναπαράσταση προσώπων, τόπων, αντικειμένων.

β. Σχόλιο: η παρεμβολή σχολίων, σκέψεων, γνωμών από τον αφηγητή, έξω από τη ροή της αφήγησης, που στοιχειοθετεί, όπως και η περιγραφή, μια επιβράδυνσή της.

γ. Ελεύθερος πλάγιος λόγος: η πιστή απόδοση σκέψεων, διαθέσεων ή συναισθημάτων σε γ' πρόσωπο και σε παρωχημένο χρόνο. Το τμήμα αυτό φαίνεται να ανήκει στην καθαρή αφήγηση, στην ουσία όμως εύκολα μετατρέπεται σε ευθύ λόγο.

δ. Εσωτερικός μονόλογος: η απόδοση των σκέψεων ή συναισθημάτων σε α' πρόσωπο και σε χρόνο ενεστώτα.

ε. Συνειρμός: ο αφηγητής, με αφορμή κάποιο γεγονός της αφήγησης, ανακαλεί στη μνήμη του σκέψεις, ιδέες, προβληματισμούς, παραστάσεις, κ.τ.λ.

στ. Παρέκβαση: ο αφηγητής συχνά αποκλίνει απ' τα γεγονότα της κύριας αφήγησης και παρεμβάλλει άλλα, που – εκ πρώτης όψεως – μπορεί να φαίνονται άσχετα με το βασικό κορμό της αφήγησης.

ζ. Αντίθεση: η αφήγηση δομείται πάνω σε έντονες ή υπαινικτικά δοσμένες αντιθέσεις ενεργειών, καταστάσεων, κινήτρων, προθέσεων, προσώπων, κ.τ.λ.

η. Τεχνική του διασπασμένου θέματος: σ' αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει κεντρικό αφηγηματικό περιστατικό αλλά ένας υποτυπώδης αφηγηματικός «πυρήνας» γύρω απ' τον οποίο δομούνται τα επιμέρους περιστατικά.

Δ. ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΕΙΡΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Συχνά ο αφηγητής παραβιάζει την ομαλή χρονική πορεία για να γυρίσει προσωρινά στο παρελθόν ή αφηγείται ένα γεγονός που πρόκειται να διαδραματιστεί αργότερα. Τις παραβιάσεις αυτές τις ονομάζουμε **αναχρονίες** και τις διακρίνουμε σε:

α. Αναδρομικές αφηγήσεις ή αναδρομές ή αναλήψεις.

β. Προόδρους αφηγήσεις ή προλήψεις.

Αναδρομή είναι η τεχνική κατά την οποία διακόπτεται η κανονική χρονική σειρά των συμβάντων για να εξιστορηθούν γεγονότα του παρελθόντος, ενώ στην **προλήψη** ο αφηγητής κάνει λόγο εκ των προτέρων για γεγονότα που θα γίνουν αργότερα.

Άλλες τεχνικές με τις οποίες παραβιάζεται η ομαλή, φυσική χρονική σειρά:

α. In medias res: η λατινική αυτή φράση σημαίνει «στο μέσο των πραγμάτων», δηλαδή στη μέση της υπόθεσης, και αποτελεί μια τεχνική της αφήγησης σύμφωνα με την οποία το νήμα της ιστορίας δεν ξετυλίγεται από την αρχή, αλλά ο αφηγητής αρχίζει την ιστορία από το κρισιμότερο σημείο της πλοκής και, έπειτα, με αναδρομή στο παρελθόν, παρουσιάζονται όσα προηγούνται του σημείου αυτού. Με την τεχνική αυτή διεγείρεται το ενδιαφέρον του αναγνώστη και η αφήγηση δεν γίνεται κουραστική.

β. Εγκιβωτισμός: σε κάθε αφηγηματικό κείμενο υπάρχει μια κύρια αφήγηση που αποτελεί την αρχική ιστορία και υπάρχουν και μικρότερες, δευτερεύουσες αφηγήσεις μέσα στην κύρια αφήγηση που διακόπτουν την ομαλή ροή του χρόνου. Αυτή η «αφήγηση μέσα στην αφήγηση» ονομάζεται εγκιβωτισμένη αφήγηση ή εγκιβωτισμός.

γ. Παρέκβαση / παρεμβλητή (εμβόλιμη) αφήγηση: είναι η προσωρινή διακοπή της φυσικής ροής των γεγονότων και η αναφορά σε άλλο θέμα που δεν σχετίζεται άμεσα με την υπόθεση του έργου.

δ. Προϊδεασμός / προσήμανση: είναι η ψυχολογική προετοιμασία του αναγνώστη από τον αφηγητή για το τι πρόκειται να ακολουθήσει.

ε. Προοικονομία: είναι ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας διευθετεί τα γεγονότα και δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις, ώστε η εξέλιξη της πλοκής να είναι για τον αναγνώστη φυσική και λογική.

Ε. ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

1. Χρόνος της ιστορίας: ο φυσικός χρόνος κατά τον οποίο διαδραματίζονται τα αφηγούμενα γεγονότα.

2. Χρόνος της αφήγησης: η αρχή και το τέλος της αφηγούμενης ιστορίας. Τρεις χρονικές τοποθετήσεις της αφήγησης χρονικά, σε σχέση με την ιστορία, είναι πιθανές: το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Με βάση αυτά τα χρονικά επίπεδα, η αφήγηση μπορεί να είναι τεσσάρων ειδών:

α. Η μεταγενέστερη αφήγηση είναι η πιο συχνή. Δηγούμεστε την ιστορία αφού έχει εξ ολοκλήρου συντελεστεί.

β. Η προγενέστερη αφήγηση, που προηγείται της έναρξης της ιστορίας.

γ. Η ταυτόχρονη αφήγηση, της οποίας η εκφώνηση είναι σύγχρονη της ιστορίας.

δ. Η παρέμβλητη αφήγηση, στην οποία ο αφηγητής διηγείται όχι μόνο τα γεγονότα που συντελέστηκαν αλλά και τις σκέψεις που του έρχονται κατά τη στιγμή της γραφής.

ΣΤ. ΧΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Ο χρόνος της αφήγησης έχει τις ακόλουθες σχέσεις με τον χρόνο της ιστορίας, με κριτήριο τη διάρκεια των γεγονότων:

α. Ο χρόνος της αφήγησης μπορεί να είναι **μικρότερος** από τον χρόνο της ιστορίας, όταν ο αφηγητής συμπυκνώνει τον χρόνο (**συστολή – συμπίκνωση του χρόνου**) και παρουσιάζει συνοπτικά (σε μερικές σειρές) γεγονότα που έχουν μεγάλη διάρκεια. Με τον τρόπο αυτό, ο ρυθμός της αφήγησης επιταχύνεται.

β. Ο χρόνος της αφήγησης μπορεί να είναι **μεγαλύτερος** από τον χρόνο της ιστορίας, όταν ο αφηγητής επιμηκύνει τον χρόνο (**διαστολή – έκταση του χρόνου**) και παρουσιάζει αναλυτικά γεγονότα που διαρκούν ελάχιστα. Με τον τρόπο αυτό επιβραδύνεται ο ρυθμός της αφήγησης.

γ. Ο χρόνος της αφήγησης είναι **ίσος** με τον χρόνο της ιστορίας, συνήθως σε **διαλογικές** σκηνές.

Για να συντομεύσει τον χρόνο της αφήγησης, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τις ακόλουθες τεχνικές:

α. Επιτάχυνση: παρουσιάζει σύντομα γεγονότα που έχουν μεγάλη διάρκεια.

β. Παράλειψη: κάποια γεγονότα δεν τα αναφέρει καθόλου, επειδή δεν σχετίζονται με την ιστορία.

γ. Περίληψη: παρουσιάζει συνοπτικά τα ενδιάμεσα γεγονότα.

δ. Έλλειψη ή αφηγηματικό κενό: ο αφηγητής παραλείπει ένα τμήμα της ιστορίας ή κάποια γεγονότα που εννοούνται εύκολα ή δεν συμβάλλουν ουσιαστικά στην πλοκή.

Η τεχνική με την οποία ο συγγραφέας διευρύνει τον χρόνο της αφήγησης είναι η **επιβράδυνση:** γεγονότα, δηλαδή, που έχουν μικρή διάρκεια στην πραγματικότητα παρουσιάζονται εκτεταμένα στην αφήγηση.

Ζ. ΧΡΟΝΙΚΗ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ

Η αφηγηματική συχνότητα καθορίζεται από τη σχέση της εμφάνισης ενός γεγονότος στην ιστορία και της έκθεσής του μέσα στην αφήγηση. Έτσι, **μοναδική** αφήγηση είναι η αφήγηση αυτού που έγινε μία φορά, **επαναληπτική** είναι η επανάληψη Χ φορές αυτού που έγινε μια φορά, **θαμιστική** είναι αφήγηση μία φορά αυτού που έγινε Χ φορές και **πολυμοναδική** είναι η αφήγηση Χ φορές αυτού που έγινε Χ φορές.